

UNIVERSITATEA „ALEXANDRU IOAN CUZA” DIN IAȘI
FACULTATEA DE LITERE
ȘCOALA DOCTORALĂ DE STUDII FILOLOGICE

***Istoria Americii* de William Robertson, versiune românească de
Costandin Sucevan (ms. rom. nr. III-23 de la BCU Iași).
Ediție de text, studiu filologic și lingvistic**

Rezumatul tezei de doctorat

Conducător de doctorat:

Doctorand(ă):

Prof. univ. dr. Eugen Munteanu

Bîrjovanu G.M. Alexandru Călin

Iași 2023

ANUNȚ

La data de 23.06.2023, ora 12:00, în sala Gheorghe Ivănescu, domnul BÎRJOVANU G.M. ALEXANDRU va susține, în ședință publică, teza de doctorat cu titlul **„ISTORIA AMERICII DE WILLIAM ROBERTSON, VERSIUNE ROMÂNEASCĂ DE COSTANDIN SUCEVAN (MS. ROM. NR. III-23 DE LA BCU IAȘI). EDIȚIE DE TEXT, STUDIU FILOLOGIC ȘI LINGVISTIC”**, în vederea obținerii titlului științific de doctor în domeniul FILOLOGIE.

Comisia de doctorat are următoarea componență:

Președinte

Prof. univ. dr., Felicia DUMAS, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

Conducător de doctorat

Prof. univ. dr., Eugen MUNTEANU, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

Referenți

Prof. univ. dr., Mihai-Alin GHERMAN, Universitatea „1 Decembrie” din Alba Iulia

CS. II. dr., Mădălina UNGUREANU, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

CS. I. dr., Marius CLIM, Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” din Iași

Vă invităm să participați la ședința de susținere a tezei.

Teza poate fi consultată la Biblioteca Facultății de Litere.

CUPRINSUL LUCRĂRII

PARTEA I

1. Introducere.....	8
1.1. Notă asupra ediției.....	12
1.2. Studiu asupra grafiei.....	13
1.2.1. Inventarul grafemelor și valorile lor fonetice.....	14
1.2.2. Grafeme cu valoare numerică.....	15
1.2.3. Caractere din vechiul alfabet chirilic românesc care nu se găsesc în <i>Istoria Americii</i>	16
1.2.4. Grafeme cu valori fonetice multiple.....	17
1.2.5. Situații când două sau mai multe grafeme diferite corespund unui singur fonem.....	19
1.2.6. Reprezentarea africatelor <i>č, ģ</i> și <i>ț</i>	21
1.2.7. Grafeme care corespund unor grupuri de sunete.....	23
1.3. Stabilirea semnelor de ortografie și punctuație.....	24
1.4. Suprascrierea.....	26
1.5. Stabilirea accentului.....	29
1.6. Aspecte privind notele de subsol.....	30
1.7. Paginația.....	32
Transcrierea textului.....	33

PARTEA A II-A

2. Studiu filologic.....	495
2.1. Contextul cultural și social-istoric al apariției textului <i>Istoria Americii</i>	495
2.2. Structura și conținutul textului.....	499
2.3. Încadrarea textului într-un curent literar.....	501
2.4. Originalul traducerii și versiunile anterioare manuscrisului <i>Istoria Americii</i>	502
2.5. Importanța textului în epocă.....	503
3. Studiu lingvistic.....	504
3.1. Preliminarii.....	504
3.2. Studiu asupra foneticii.....	507
3.2.1. Accentul.....	507
3.2.2. Vocalismul.....	507
3.2.2.1. Vocalele centrale [a], [ă], [î].....	508
3.2.2.1.1. Deschiderea lui <i>ă</i> neaccentuat la <i>a</i>	508
3.2.2.1.2. Fonetismul arhaic <i>ă</i>	508
3.2.2.2. Vocalele anterioare [e], [i].....	508
3.2.2.2.1. Închiderea lui <i>e</i> la <i>i</i>	508
3.2.2.2.2. Trecerea lui <i>i</i> la <i>e</i>	508
3.2.2.2.3. Reducerea diftongului <i>ea</i> la <i>e</i>	508
3.2.2.2.4. Vocala dublă <i>i</i>	509
3.2.2.2.5. Reducerea diftongului <i>ie</i> la <i>i</i>	509
3.2.2.3. Vocalele posterioare [o], [u].....	509

3.2.2.3.1. Trecerea lui <i>ă</i> la <i>o</i>	509
3.2.2.3.2. Reducerea diftongului <i>oa</i> la <i>o</i>	509
3.2.2.3.3. Vocala <i>o</i> netrecută la <i>u</i>	509
3.2.2.3.4. Apariția lui <i>u</i> final.....	509
3.2.2.3.5. Arhaismul fonetic <i>u</i> în interiorul cuvântului.....	509
3.2.2.4. Grupurile de vocale: diftongii, triftongii și hiaturile.....	510
3.2.2.4.1. Diftongul <i>ea</i> trecut la <i>ia</i>	510
3.2.2.4.2. Diftongul <i>ie</i>	510
3.2.2.4.3. Diftongul <i>iu</i>	510
3.2.2.4.4. Diftongul <i>oa</i>	510
3.2.2.4.5. Triftongii.....	510
3.2.2.4.6. Hiatul.....	510
3.2.3. Consonantismul.....	511
3.2.3.1. Consoanele labiale.....	511
3.2.3.1.1. Labialele dure.....	511
3.2.3.1.2. Palatalizarea labialelor.....	511
3.2.3.1.3. Labialele intacte.....	511
3.2.3.2. Consoanele dentale.....	512
3.2.3.2.1. Iotacizarea consoanelor <i>s</i> , <i>n</i> și <i>d</i>	512
3.2.3.2.2. Pronunția dură a lui <i>d</i>	512
3.2.3.2.3. Pronunția dură a lui <i>s</i>	512
3.2.3.2.4. Pronunția dură a lui <i>ț</i>	512
3.2.3.2.5. Pronunția dură a lui <i>z</i>	513
3.2.3.2.6. Consoanele lichide <i>l</i> și <i>r</i>	513
3.2.3.3. Consoanele prepalatale.....	513

3.2.3.3.1. Pronunția dură a lui <i>ș</i> și <i>j</i>	513
3.2.3.3.2. Fonetismul arhaic <i>ğ</i>	513
3.2.3.4. Consoanele palatale (<i>k'</i> , <i>g'</i>).....	513
3.2.3.4.1. Palatala <i>k'</i> netrecută la <i>č</i>	514
3.2.3.4.2. Palatala <i>g'</i> netrecută încă la <i>ğ</i>	514
3.2.3.4.3. Alte circumstanțe în care se întrebuințează palatalele <i>k'</i> și <i>g'</i>	514
3.2.3.5. Consoana laringală [h].....	514
3.2.3.6. Grupurile de consoane.....	514
3.2.4. Concluzii asupra caracteristicilor nivelului fonetic din <i>Istoria Americii</i>	515
3.3. Studiu asupra morfologiei.....	517
3.3.1. Substantivele.....	517
3.3.1.1. Numărul substantivelor.....	518
3.3.1.2. Locuțiunile substantivale.....	521
3.3.2. Articolele.....	521
3.3.3. Adjectivele.....	526
3.3.4. Pronumele și adjectivele pronominale.....	528
3.3.5. Verbele.....	530
3.3.6. Adverbele.....	533
3.3.7. Numeralele.....	534
3.3.8. Prepozițiile și conjuncțiile. Locuțiunile prepoziționale și conjuncționale.....	536

3.4. Studiu asupra sintaxei.....	538
3.4.1. Sintaxa propoziției.....	538
3.4.1.1. Subiectul.....	538
3.4.1.2. Predicatul.....	539
3.4.1.3. Atributul.....	539
3.4.1.4. Complementul	540
3.4.2. Sintaxa frazei.....	541
3.4.2.1. Relații de coordonare.....	542
3.4.2.1.1. Coordonarea copulativă.....	542
3.4.2.1.2. Coordonarea disjunctivă.....	542
3.4.2.1.3. Coordonarea adversativă.....	542
3.4.2.1.4. Coordonarea conclusivă.....	543
3.4.2.2. Relații de subordonare.....	543
3.4.2.2.1. Propoziția subordonată subiectivă.....	543
3.4.2.2.2. Propoziția subordonată predicativă.....	544
3.4.2.2.3. Propoziția subordonată atributivă.....	544
3.4.2.2.4. Propozițiile subordonate complete și circumstanțiale	545
3.5. Studiu asupra lexicului.....	549
3.5.1. Preliminarii.....	549
3.5.2. Arhaisme, regionalisme, neologisme și cuvinte cu sens diferit față de cel actual.....	550
3.5.3. Aspecte privind toponimia, etnonimia și antroponimia.....	576
3.5.3.1. Toponimele.....	577

3.5.3.1.1. Horonimele.....	578
3.5.3.1.2. Oronimele.....	591
3.5.3.1.3. Hidronimele.....	591
3.5.3.1.4. Oiconimele/politonimele.....	593
3.5.3.2. Etnonimele.....	595
3.5.3.3. Antroponimele.....	599
3.5.4. Mijloace de îmbogățire a vocabularului.....	604
3.5.4.1. Derivarea.....	604
3.5.4.1.1. Derivarea cu sufixe.....	605
3.5.4.1.2. Derivarea cu prefixe.....	606
3.5.4.1.3. Derivarea regresivă.....	607
3.5.4.2. Compunerea.....	608
3.5.4.3. Conversiunea.....	608
4. Concluzii asupra manuscrisului <i>Istoria Americii</i>	611
5. Index nominum proprium.....	614
5.1. Horonimele.....	614
5.2. Politonimele/Oiconimele.....	622
5.3. Hidronimele.....	623
5.4. Oronimele (nume de munți, câmpii, dealuri și alte forme de relief).....	625
5.5. Antroponime.....	625

6. Index nominum ethnicorum.....	639
7. Facsimile.....	643
8. Sigle și abrevieri.....	656
9. Bibliografie.....	657

REZUMATUL TEZEI DE DOCTORAT

Secolul al XVIII-lea marchează o perioadă de înflorire fără precedent în cultura românească scrisă. În jurul anilor 1750, Iluminismul (curent artistic, filosofic și politic menit să promoveze rațiunea și emanciparea maselor prin cultură), pătrunde în cele din urmă și în spațiul românesc, începând cu momentul în care lucrările de referință ale autorilor occidentali ajung să fie traduse și studiate la Academiiile Domnești din Moldova și Țara Românească. Instaurarea regimului fanariot a fost un factor foarte important care a influențat cultura autohtonă în secolul al XVIII-lea și a favorizat răspândirea ideilor iluministe în cele două Principate, având în vedere că acest regim politic a dus la legături strânse cu spațiul cultural elen. În consecință, limba neogreacă a căpătat un statut foarte important în rândul intelectualilor, aristocraților și a clerului, iar versiunile grecești ale operelor de referință din Occident au circulat în spațiul românesc și au fost traduse în limba română. Aceste traduceri românești au abordat subiecte foarte diverse, de la filozofie și religie, la istorie, geografie și astronomie. De exemplu, primele texte românești despre Lumea Nouă apar pe la sfârșitul secolului al XVIII-lea. America era un teritoriu exotic și misterios, total obscur pentru societatea românească de la acea vreme, motiv pentru care asemenea texte sunt importante și ar trebui studiate și popularizate, cele mai notabile documente de acest tip fiind *Istoria Americăi* (1795), text redactat de către Gherasim Clipa, arhimandritul Mitropoliei Iașului, *De obște gheografie* (1795) de Episcop Amfilohie (Hotiniul), *Descoperirea Americii. O carte foarte folositoare* scrisă de Joachim Heinrich Campe (1746-1818) și tradusă

în limba română de către Nicola Nicolau și *Istoria Americii*, un manuscris moldovenesc.

Teza mea de doctorat este o ediție de text la *Istoria Americii*, manuscris redactat între anii 1818 și 1820. Documentul reprezintă versiunea în limba română a primelor opt cărți din ampla lucrare cu caracter istoric a lui William Robertson intitulată *The History of America*. Manuscrisul este o operă obscură care nu s-a bucurat de notorietatea binemeritată în cei 200 de ani de existență. În ciuda acestui fapt, *Istoria Americii* este un text fascinant care prezintă evenimentele în legătură cu descoperirea și colonizarea celor două Americi și conține ample descrieri geografice și etnografice, remarcabile fiind pasajele detaliate care descriu teritoriile exotice, necunoscute până în acel moment în spațiul românesc. Manuscrisul de la Iași include, de asemenea, o bogată terminologie științifică, precum și denumirile arhaice ale locurilor, grupurilor etnice și diverselor personalități istorice.

Prima etapă a cercetării a fost studierea amănunțită a grafiei textului. Fiind un document de la începutul secolului al XIX-lea, evident acesta a fost redactat cu grafie chirilică. Astfel, mai întâi am reprodus textul cu caracterele alfabetului românesc actual, urmând principiile transcrierii fonetice interpretative, cu scopul de a face ca documentul să fie receptat cu ușurință de toți potențialii cititori. Cu toate acestea, am ținut cont de normele de ortografie și punctuație actuale, punând cratima și semnele de punctuație acolo unde a fost nevoie, dar am redat pe cât se poate de fidel conținutul manuscrisului, transcriind cuvintele cu toate particularitățile lor fonetice și morfologice specifice epocii și locului în care a fost scris textul. Am remarcat faptul că sistemul de scriere întrebuițat pentru *Istoria Americii* este unul

simplificat, care conține mai puține caractere decât avea de regulă vechiul alfabet chirilic românesc până la acea vreme. Gheorghe Ivănescu este de părere că simplificarea sistemului de scriere al limbii române se datorează activității lui Iannache Văcărescu, care prin intermediul gramaticelor sale aduce o modificare ortografiei românești, astfel simplificând-o¹. Grafemele **ѣ**, **ѡ**, **ѣ**, **ѣ** și **ѣ**, nu se mai folosesc cu valoare fonetică în text, cel mai probabil ca urmare a faptului că întrebuințarea lor nu a mai fost necesară. De exemplu, caracterul chirilic **ѣ** nu mai făcea parte din sistemul ortografic al limbii române vechi, deoarece sunetul pe care îl reprezenta, *dz* (particularitate a graiurilor nordice), a dispărut din limba vorbită în Moldova până la momentul redactării manuscrisului. Cu toate acestea, caracterul **ѣ** apare în text exclusiv cu valoare numerică, fiind folosit pentru reprezentarea cifrei 6. Remarcăm faptul că sunt întrebuințate în general cifrele arabe, dar în unele împrejurări întâlnim și caractere chirilice cu valoare numerică.

Istoria Americii reprezintă versiunea în limba română a operei *The History of America*, o lucrare amplă ce aparține istoricului scoțian William Robertson (1721-1793). Textul lui Robertson fost unul cunoscut în epocă și a avut diverse versiuni, fiind mai întâi tradus în limba franceză de către Jean-Baptiste Suard. Având la bază ediția franceză, cărturarul, tipograful și traducătorul grec Georgios Ventotis realizează o traducere în limba neogreacă (*Ιστορία της Αμερικής*) care datează din ultimul deceniu al veacului al XVIII-lea, primul și al doilea volum apărând în anul 1792, iar al treilea și al patrulea în anul 1794. Versiunea lui Vendotis a stat la baza

¹ Gheorghe Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea, 1980, p. 621.

traducerii realizate de cărturarul moldovean Costandin Sucevan, limba și cultura greacă având o influență majoră asupra spațiului românesc în acea epocă. La începutului tomului I ni se indică anul și locul redactării manuscrisului, precum și numele traducătorului: *Istoria Americii care s-au tălmăcit de pe limba grecească într-a noastră limbă moldovinească de cătră mine, Costandin Sucevan biv vel med(elnicer). În Iași la anul 1818.* Documentul cuprinde patru tomuri sau volume: tomul întâi a fost redactat în anul 1818 și este cel mai restrâns, însumând un număr de 153 de file; al doilea volum, scris tot în 1818, cuprinde 238 de file; volumul al treilea include 255 de file și datează din anul 1819, iar al patrulea tom, care a fost finalizat în 1820, are în alcătuirea sa 174 de file și include un desen făcut în tuș între filele 25 și 26. Fiecare dintre cele patru volume prezintă dimensiunile de 16,5 cm lățime și 22 cm înălțime. Textul se află în prezent la Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu” din Iași și este păstrat în sala de colecții speciale Dimitrie Cantemir de la etajul al II-lea, unde sunt depozitate operele redactate înainte de mijlocul secolului al XIX-lea, fiind înregistrat cu cota Ms. III-23.

Studiul lingvistic reprezintă partea cea mai amplă a tezei de doctorat. În acest capitol am vorbit despre faptele de limbă pe care le-am identificat în text, mai cu seamă despre fenomenele și caracteristicile de ordin fonetic, morfo-sintactic și lexical specifice epocii și locului în care a fost redactat manuscrisul *Istoria Americii*. Pentru început, am prezentat fenomenele fonetice cu specific arhaic și regional în cadrul cuvintelor ale căror forme nu corespund normelor limbii române actuale. Fiind un text moldovenesc vechi ce datează de la începutul secolului al XIX-lea, nu este surprinzător faptul că

Istoria Americii prezintă elemente arhaice și regionale. În ciuda acestui fapt, limba din manuscris este mult mai apropiată de cea actuală, în comparație cu cea din textele românești mai vechi, deoarece documentul a fost redactat într-o epocă de tranziție de la stadiul arhaic la cel modern al limbii, fiind vorba aici de o perioadă premodernă. Într-adevăr, unele caracteristici fonetice au dispărut atât din limba vorbită, cât și cea scrisă până la data înfăptuirii acestei traduceri. De exemplu, nu se găsește în construcția niciunui cuvânt caracterul *s* (folosit exclusiv cu valoare numerică), ceea ce indică faptul că sunetul [dz] a dispărut cu totul din limba vorbită în Moldova de la acea vreme. Palatalizarea labialelor este un fenomen care se găsește sporadic în text, exclusiv la cuvintele *her* și *hiară*, forme mai vechi ale substantivelor *fer* și *fiară*. De asemenea, putem constata faptul că avusese deja loc trecerea lui *ă* la *o* în cazul anumitor cuvinte, întrucât găsim forme precum *norod* (sau *noroadi* la plural), *noroc*, *norocire*, față de formele *nărod* sau *năroc*, întâlnite în documentele românești mai vechi.

Una dintre caracteristicile cel mai des întâlnite în manuscris este închiderea lui *e* la *i*, câteva dintre cuvintele care prezintă această trăsătură fonetică fiind *niam*, *steli*, *cînticile*, *netid*, *povistesc*, *esti*, *soarile*. O altă particularitate importantă este reducerea diftongului *ea* la *e*, întâlnită în special la verbele cu forme de imperfect, persoana a III-a, singular *aprinde*, *avé*, *cunoște*, *lové*, *spuné*, dar și în cazul unor substantive ca *vec* (în loc de *veac*) și *văpse* sau al unor adverbe precum *acolé*, *atuncé* sau *pururé*. În documentul studiat am întâlnit și dubla vocală *-ii*, ce reprezintă o consecință a despicării vocalei *i* în diftong, aceasta apărând în special la anumite substantive de gen feminin cu articol hotărât, cum ar fi *negușitoria*, *corabiia*,

istoriia, mariia și la anumite toponime ca *Indiia, Itáliia, Ghermániia, Sichéliia, Ispániia*, însă poate fi prezentă și la începutul sau mijlocul unui cuvânt, după cum se poate vedea în cazul unor exemple ca *diiavol, să piiardă, viiață* etc. Prezența fonetismului arhaic *u* se remarcă la termeni ca *multu, curundu* (formă veche a adverbului de timp *curând*), *cîndu, locu, acestu, optusprăzăce* etc.

Câteva fenomene fonetice interesante se pot remarca și la nivelul consoanelor. Pentru început, avem iotacizarea sunetelor *s, n* și *d*, care are drept consecință fie transformarea unor sunete, după cum se poate observa la unele verbe cu formă de conjunctiv precum *să auză, să piarză, să închiză, să deșchiză* (ale căror forme literare actuale sunt *să audă, să piardă, să închidă, să deschidă*), fie eliminarea sunetului *n*, după cum se poate observa în cazul altor verbe cum ar fi *să puie, să ție, să vie*. Cu toate acestea, fenomenul fonetic nu se produce de fiecare dată, deoarece uneori verbele apar cu *d* dur, nefiind afectate de iotacizare, având formele *să pi(i)ardă, să ascundă, să deșchidă*. Alternanța în text a formelor iotacizate și neiotacizate pentru aceleași cuvinte indică faptul că această particularitate fonetică începea să dispară din limbă, în timp ce se impunea treptat norma literară muntenească. La mulți termeni din text se poate observa pronunțarea dură a multor consoane, îndeosebi *d, s, ț, z, r, ș* și *j*, care de obicei rezultă în trecerea lui *e* la *ă*, transformarea diftongului *ea* în *a* și închiderea vocalei *i* la *î*, după cum se poate observa în cazul formelor arhaice *să giudăce, adăvărul, meșteșugoasă, osăbire, sara, bătrîneță, înțălegînd, cincizăci, să să minuneză, zăci, Dumnezău, răgulă, hotară, jărtfă, să slujască, sîlă* etc. De asemenea, putem remarca în text și pronunția moale a unor sunete, în special

a consoanelor lichide *l* și *r*, câteva substantive care prezintă această particularitate fonetică fiind *Făcătoriul*, *ceriul* și *feliul*. Nu în ultimul rând, în *Istoria Americii* se remarcă și împrejurări în care palatalele *k'* și *g'* sunt încă netrecute la africatele *č* și *ğ*, iar în consecință avem forme ca *ochian* (în loc de *ocean*), *finichieni* (denumire veche a fenicienilor), *Eghipét*, *Ghermânia*, *gheografie*, *theologhiei* etc.

A doua parte a studiului lingvistic are în vedere prezentarea principalelor particularități morfologice și sintactice care se pot observa în text. Multe substantive, adjective, pronume, verbe, numerale și prepoziții prezintă forme distincte care diferă semnificativ de variantele lor actuale. De exemplu, numeroase substantive prezintă forme diferite de plural față de cele pe care le au astăzi, întrucât avem variante învechite precum *boale*, *barce*, *graduri*, *barbe*, *metaluri*, în locul celor folosite în zilele noastre, și anume *boli*, *bărți*, *grade*, *bărbi*, respectiv *metale*. Drept consecință a pronunției moi a consoanei *r*, multe substantive comune, cum ar fi *boieri*, *giudecători*, *scriitori* etc., au aceeași formă la ambele numere, după cum se poate observa în următorul context, unde termenul *boieri* este la numărul singular: *Cel întâi și mai vestit din toți au stătut Marcul Pável, boieri venețian* (I, 32^r). Observăm și faptul că unele substantive la genul feminin nu prezintă articol hotărât, existând contexte în care acesta ar trebui să existe, deși nu este marcat, după cum se poate vedea în cazul substantivelor *întindere* și *sporire* din următorul enunț: *Întindere acestor bogati locuri și sporire cari din zi în zi urma, au făcut pe Ferdinand să socotiască celi dăruite lui Colombu ca niște piste măsură și împotriva bunei rînduiei* (I, 141^v). Un alt aspect pe care l-am observat este topica inversată dintre substantive și adjective, fiind vorba

de sintagmele de tipul *depărtatelor locuri, ce ră ocîrcmuire, mari număr, groznic ochian, cel nelucrat duh* etc.

În text avem și circumstanțe în care ordinea dintre pronumele personale și verbele la perfect compus este inversată, având în vedere că forma pronominală neaccentuată în Acuzativ *o* stă în fața celei verbale, după cum putem observa în cadrul sintagmelor ca *o au arătat, o au vîndut, o au socotit* etc. În *Istoria America* întâlnim și situații în care nu se realizează acordul dintre adjectivul pronominal și substantivul determinat, ca și în cadrul sintagmei *într-acelel dintîi a lui călătorie*, unde adjectivul pronominal demonstrativ *acelel* are formă de masculin și substantivul determinat *călătorie* este de gen feminin. Ceva similar se petrece și în cazul pronumelor personale de întărire, întrucît observăm cum în următorul enunț forma pronominală la masculin *însuși* nu se acordă după gen cu substantivul determinat *Isavéla*: ***Însuși Isavéla, cari dintru ceput avé atîta ipólipsis pentru Colombu și îl apăra totdiauna, cu început în sfîrșitul tuturor să-i clătiască de cătră mulțime și putere ocărilor și să crieză că un urît atîta de obștie, trebui să aibă adevărați pricinî, cari cere trebuința de întocmire*** (I, 135^v).

Particularități cel puțin la fel de interesante pot fi observate și la diferite verbe. De exemplu, verbul auxiliar *au*, care intră în construcția formei de perfect compus, este același la ambele numere, iar în consecință opoziția dintre singular și plural la persoana a III-a nu era marcată în mod evident: *Colombu cu tăcere s-au supus la acele care nu puté să le opriască, dar au arătat o mari nerăbdari să lasă un loc pe cari îl stăpîné un om ci totdiauna s-au arătat cătră dînsul cu atîta nedreptate și fără omenie* (I, 152^r). Din contextul de față ne dăm seama că verbul *s-au supus* este de fapt la numărul

singular, întrucât face referire la subiectul din propoziție *Colombu*. Verbul *a fi* prezintă, deopotrivă, câteva caracteristici interesante. De exemplu, verbul *a fi* la indicativ, timpul prezent, persoana a III-a singular se întâlnește în text atât cu forma sa actuală *este*, dar și cu variantele sale arhaice *iaste*, *iasti* și *esti*. Verbul prezintă variații și la timpul imperfect, având în vedere că putem identifica atât forma sa modernă *era*, cât și pe cea arhaică, *iara*, cele două variante fiind utilizate în paralel. Mai trebuie menționat și faptul că forma *era* este aceeași la ambele numere, după cum se poate vedea în următorul context: *Mulți ispanioli murisă, câțiva era bolnavi* (II, 59^r). Ca urmare a pronunției dure a consoanei *s*, pronumele reflexiv *se* și conjuncția *să* au forme identice, iar din acest motiv verbele la modul și conjunctiv diateză reflexivă apar scrise ca *să să minunezi*, *să să ții*, *să să împruțineză*, *să să înștiințezi*, *să să îngrijește* etc.

În *Istoria Americii* numerele sunt exprimate în diferite modalități. După cum menționasem anterior, cel mai des s-au întrebuințat în text cifrele arabe, care fusese recent adoptate, dar sporadic se pot întâlni și slovele cu valoare numerică, folosite aici în general pentru a marca ordinea, după cum se poate observa în cazul unor nume de monarhi, cum ar fi *Карол ал 5* = *Carol al 5*, denumire prin care este atestat regele Carol Quintul (1500-1556), unde caracterul **5** reprezintă cifra 5. Numerele sunt menționate și prin intermediul numeralelor cardinale și ordinale, ale căror forme învechite diferă semnificativ de cele actuale, câteva dintre ele fiind *doao*, *zăce*, *optusprăzăci*, *doaozăci și cinci*, *trei sute șasăzăci*, *o mii*, *treizăci mii*, *doaozăci și cinci milioane*. De remarcat este faptul că în cazul ultimelor două exemple, lipsește prepoziția *de*, care de regulă face parte din construcția acestor sintagme, însă

în manuscris există și împrejurări în care prepoziția aceasta apare în construcția numeralelor compuse. Unele numere sunt exprimate atât prin cifre arabe, cât și prin cuvinte cu valoarea de numeral, după cum se poate observa în următorul fragment: *Mulțime s-au făcut numărul lor să afla turme câte 30 și 40 mii de capete* (IV, 131^r). Prepozițiile din text prezintă, de asemenea, forme arhaice, câteva dintre acestea fiind *den* (în loc de *din*), *suptu* (în loc de *sub*), *înountru* (forma literară actuală fiind *înăuntru*), *dispre* (în loc de *dinspre*), *cătră*, *pregiur* (în loc de *împrejur*) etc.

Partea de sintaxă se axează cel mai mult pe tipurile de propoziții subordonate și pe relațiile dintre acestea din cadrul frazei, însă sunt prezentate și aspectele privitoare la părțile de propoziție și relațiile sintactice dintre cuvinte. Frazele din cadrul textului moldovenesc variază de la construcții relativ simple, la enunțuri foarte ample și detaliate, unele dintre ele fiind compuse dintr-un număr remarcabil de propoziții principale și subordonate. Cel mai ușor sunt de identificat propozițiile circumstanțiale de timp (introduse prin conjuncțiile și locuțiunile conjuncționale *cînd*, *pînă cînd*, *pînă să*), de loc (introduse de regulă prin *de unde*, *pe unde*, *pîn unde*), de cauză (introduse prin locuțiunea conjuncțională *pentru că* și conjuncțiile *fiindcă* și *dacă*) și propozițiile circumstanțiale de mod (introduse prin *ca cum*, *fără să*, *pe cît*).

Partea cea mai semnificativă și amplă a studiului lingvistic o constituie prezentarea aspectelor legate de specificul lexicului din lext. La sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea are loc o etapă de îmbogățire a vocabularului limbii române, majoritatea împrumuturilor de la acea vreme fiind de proveniență neogreacă, dată fiind strânsa legătură dintre

spațiul românesc și cel elen în acea epocă. Am observat faptul că lexicul din *Istoria Americii* este unul unic și fascinant, având în vedere amestecul dintre arhaisme, regionalisme și neologisme. Cu alte cuvinte, apariția în text atât a cuvintelor arhaice, care nu se mai întrebuințează în ziua de astăzi, cât și a celor noi, recent împrumutate, constituie o caracteristică definitorie a unei limbi aflate într-o perioadă de tranziție, de la stadiul arhaic la cel modern. Pentru început, am acordat atenție arhaismelor sau termenilor care nu mai sunt uzuali în limbă. Astfel, am identificat lexeme precum *chimval* ‘clopot’, *megieș* ‘vecin’, *dobitoáce* ‘animale’, *ostróv* ‘insulă’, *proterímata* ‘privilegiu, avantaj’, *ipochímen* ‘individ, persoană’, *ghenárie* ‘ianuarie’, *matahuri* ‘mărfuri, produse’, *slóbod* ‘liber’, *noród* ‘popor’, *eparhie* ‘provincie’, *azbúchi* ‘învățătură’, *tagma* ‘grup, clasă socială’. După aceea, au fost identificate regionalismele, adică termenii folosiți cu precădere în regiunea Moldovei, cum ar fi *păpușoi* ‘porumb’, *omăt* ‘zăpadă’, *báhne* ‘mlaștini’.

Pe de altă parte, în *Istoria Americii* putem identifica o mulțime de neologisme sau împrumuturi recente ca *analoghie*, *astronomiia*, *gheografie*, *gheometriia*, *ghiaguar*, *matimatică*, *minută*, *planíta*, *theologhie*, majoritatea dintre ele fiind de proveniență neogreacă. Din câte se pare, unele cuvinte au fost cel mai probabil preluate direct din textul-sursă, întrucât sunt șanse foarte mici ca asemenea termeni să fi pătruns în vocabularul limbii române înainte de redactarea acestui document, astfel de lexeme fiind *pezos* (‘pesos’, monedă din America de Sud), *vițere* (‘vicerege’ sau ‘reprezentant al monarhului’) sau *ghiaguar* ‘jaguar’.

Istoria Americii conține o terminologie științifică foarte bogată, deoarece avem foarte multe cuvinte care denumesc diferite realități geografice. De

exemplu, avem substantive și locuțiuni precum *colp*, un arhaism întrebuințat pentru a denumi noțiunea de *golf*, *ochian*, formă arhaică a termenului *ocean*, sintagma nominală *brîu arzători* folosită pentru a denumi Ecuatorul și Tropicele, zonele cu climă caldă ale Globului, locuțiunea substantivală *giumătate de sferă*, întrebuințată în locul substantivului *emisferă*, arhaismul de origine slavă *ostrov*, folosit în vechime pentru a desemna noțiunea de *insulă*, respectiv *planită*, forma veche a substantivului *planetă*. În text pot fi întâlnite și denumirile vechi ale punctelor cardinale și anume *miazănoapte*, *amiazăzi*, *răsărit* și *apus* în loc de *nord*, *sud*, *est*, respectiv *vest*.

Unele cuvinte din acest manuscris, uzuale și în ziua de astăzi, și-au schimbat cu timpul sensul, reducându-și aria semantică. Avem de exemplu, cazul substantivului *pîrîu*, care la vremea aceea se referea la orice tip de apă curgătoare, iar azi lexemul desemnează un râu de mici dimensiuni. Un alt cuvânt care și-a restrâns aria semantică este *împarat*, care în text poartă sensul de ‘lider politic, rege, monarh’, iar astăzi substantivul este folosit exclusiv cu sensul de ‘suveran al unui imperiu’. Nu în ultimul rând, avem cuvântul *boieri*, care se referă, de regulă, la o persoană din aristocrația est-europeană, însă care în *Istoria Americii* este folosit cu un sens general, făcând referire la orice persoană de viță nobilă, după cum se poate deduce din următorul context: *Cel întâi și mai vestit din toți au stătut Márkul Pável, boiéri venețian* (I, 31^v). Un cuvânt care a ridicat probleme foarte mari de interpretare a fost *crasis*, substantiv cu etimologie necunoscută care nu a putut fi identificat nicăieri altundeva. Sensul acestuia pare a fi cel de ‘caracter, fel de a fi’, după cum se poate observa în următorul fragment:

*După ce am luat sama orice, osăbit iara la firescul **crasis** al americanilor, trebui să ne întoarcem firești la celi de narav a lor puteri (II, 127^v).*

O particularitate foarte interesantă a acestei traduceri o constituie frecvența numelor de locuri și de țări (toponime și horonime) și a denumirilor de grupuri umane (etnonime) specifice limbii române vechi. În manuscris întâlnim nume proprii care la acel moment abia intraseră în limbă pentru a desemna anumite realități care erau necunoscute până atunci în spațiul românesc. Astfel de termeni fie sunt utilizați și în ziua de astăzi, dar prezintă forme total diferite, fie au dispărut din limbă și au fost înlocuiți de alte toponime. Prima parte a volumului I se axează pe evenimentele din perioada antică și cea medievală, deci întâlnim nume de state și regate antice, cum ar fi *Carhidóna* (horonim prin care este atestată *Cartagina*, colonie feniciană), *Machedóniei*, *Thráchúia*, *Finichiia* (nume dat *Feniciei*, civilizație antică din Orientul Apropiat), *Elada* (numele vechi al *Greciei*), *Ethiópúia*, *Eghipet* (în loc de *Egipt*) și *Iduméia*. Horonimele *Ethiópúia* și *Thráchúia* sunt scrise folosind grafemul **θ** (care corespunde grupului de consoane *th*), această particularitate grafică și fonetică fiind preluată din izvorul grecesc unde cele două substantive proprii apar scrise ca *Αιθιοπία*, respectiv *Θράκιο*. În manuscrisul de la Iași apar și nume de state moderne (țări care există și în ziua de astăzi), precum *Țara Leșască* (denumire veche românească atribuită *Poloniei*), *Englitera* (adică *Anglia*), *Sfėjeiei*, forma de genitiv a toponimului *Sfējaia* (numele vechi al *Suediei*), *Iapón* (horonim arhaic atribuit *Japoniei*), *Rósiia* (adică *Rusia*) și *Ispánia*, denumirea veche a Spaniei, un toponim întâlnit foarte frecvent în text. Alte denumiri de teritorii din Lumea Veche includ *Asiia Eliniască* (toponim folosit pentru peninsula *Asia Mică* sau

Anatolia, teritoriul care în prezent aparține Turciei), *Sicheliia* (nume dat insulei *Sicilia*) și *Chipru* (forma veche a toponimului *Cipru*).

În *Istoria Americii* întâlnim nenumărate toponime care fac referire la locuri din Lumea Nouă, unul dintre cele mai importante fiind *Brasília*, denumirea veche a Braziliei. Alte denumiri pentru această țară sud-americană sunt *Vrasília* și *Vrezíl*, care se întâlnesc la fila 133^v a primului tom. După cum se poate vedea, autorul traducerii a optat în cele din urmă pentru forma cu **β** (ce corespunde sunetului [b]) a acestui horonim, adică **Βρασιλία**, care diferă de cea folosită în versiunea neogreacă **Βρασιλία**, unde caracterul *β* are valoarea fonemului [v]. Un caz similar îl prezintă cel al insulei caraibiene Jamaica, teritoriul care apare atestat în text prin două toponime diferite, *Ghiamaica* și *Iamáica*. Mai trebuie menționat și faptul că numele țării sud-americane Peru apare accentuat diferit pe parcursul textului, fiind scris atât ca *Perú*, cât și ca *Péru*. Numele propriu pentru statul Chile apare scris ca *Hilí*, exact ca și corespondentul său din textul-sursă în neogreacă, **Χιλί**, ceea ce înseamnă că horonimul acesta a fost preluat direct din tipăritura lui Vendotis. Alte denumiri de țări și teritorii din Lumea Nouă care apar în *Istoria Americii* sunt *Lavrádor* (sau *Lavrídor*, regiune care în prezent aparține Canadei), *Guatimála*, *Iucatan*, *Ondúra* și *Venețuola*, ce reprezintă horonimele vechi pentru *Labrador*, *Guatemala*, *Yukatan*, *Honduras*, respectiv *Venezuela*.

În *Istoria Americii* putem identifica foarte multe denumiri de așezări urbane (sau politonime) care prezintă forme deosebite, câteva dintre ele fiind *Țarígrad* (numele românesc vechi al *Constantinopolului*), *Ghénova* (în loc de Genova), *Lizbona* (în loc de forma actuală *Lisabona*), *Los Anghelos*

(toponimul prin care apare atestat *Los Angeles*), *Edemburgu* (numele orașului scoțian *Edinburgh*) și *Parizi* (atribuit Parisului). Cazul toponimului *Țarigrad* este unul foarte interesant, întrucât în versiunea grecească după care s-a realizat traducerea, orașul apare atestat drept *Κωνσταντινόπολις*, ceea ce ne indică faptul că această localitate medievală fusese cunoscută de mult timp în spațiul autohton, iar autorul versiunii românești a optat pentru denomi-nația care exista deja în limbă, în loc să preia toponimul din tipăritura lui Vendotis.

Fiind un text care abundă de descrieri geografice și de pasaje în care sunt prezentate diferite teritorii exotice, este de așteptat să găsim în *Istoria Americii* multe hidronime (nume de ape) și oronime (denumiri ale formelor de relief). Câteva denumiri de ape curgătoare (potamonime) din text sunt *Senégal* (sau *Sinégal*, râu din Africa Apuseană), *Gangul* (denumire veche a *Gangelui* din India), *Orinocu* (în loc de *Orinoco*, râu din America de Sud), *Misipipi* (care face referire la fluviul Mississippi din America de Nord) etc. Numele de mări și oceane prezintă, de asemenea, forme interesante, cum ar fi denumirile pentru oceanele Indian, Atlantic și Pacific, acestea fiind *Ochianul Indiei*, *Ochianul Atlanticesc*, respectiv *Ochianului Pacinic*, dar și la hidronime atribuite mărilor, precum *Mare Niagră*, *Mare Roșie*, respectiv *Mare Mijlocului* (întrebuințat în trecut pentru Marea Mediterană). Câteva oronime importante care apar în manuscris sunt cele care fac referire la unele lanțuri muntoase importante ca *Munții Andului* sau *Andes* (adică *Munții Anzi* din America de Sud), *Munții Pirineilor* și *Munții Alpici*.

Etonimele reprezintă deopotrivă o parte importantă a studiului lexical, întrucât în perioada veche a limbii române multe comunități etnice erau

cunoscute sub denumiri total diferite față de cele folosite astăzi. De pildă, în prima parte a volumului I, în care se prezintă evenimente istorice și aspecte legate de perioada Antichității și cea a Evului Mediu, avem denumiri de popoare antice precum *finichieni* (denumirea veche a *fenicienilor*), *eghiptenii* (nume atribuit *egiptenilor*), *carhidoni* (etnonim folosit pentru *cartaginezi*), *elini* (etnonim arhaic dat *grecilor*), *jidovi* (folosit pentru *evrei*) și *mavritani* (folosit pentru *mauri*) etc. Cele mai interesante sunt denumirile atribuite populațiilor precolumbiene din Lumea Nouă, asemenea etnonime fiind folosite pentru a desemna realități cu totul noi pentru societatea românească de la acea vreme. Nativii americani sunt numiți fie *indieni* sau *indiiani* (cele două forme fiind folosite concomitent în *Istoria Americii*), fie după locul lor de origine, cum ar fi *americani*, *peruvieni*, *mexicani* etc. Remarcăm în text utilizarea etnonimului *peruvieni*, care diferă de forma utilizată în ziua de astăzi *peruani*. Multe nume de triburi și comunități etnice de pe continentul american sunt atestate în *Istoria Americii*, câteva dintre acestea fiind *otomahi*, *tlascalani*, *ingăi* sau *inganii* (denumiri atribuite *incașilor*), *holulani*, *henachii* etc. Alte etnonime care se găsesc în text sunt *eschimonii* (etnonim atribuit *eschimoșilor*), *ispanioli*, *franțozii* (adică *francezii*), *sfezii* (denumire a *suedezilor*), *norvegii* (adică *norvegienii*), *tararii*, *schithii* (adică *sciții*) și *ghermanii*.

O parte a studiului lexical se axează pe antroponimele ce apar în manuscrisul de la Iași. În *Istoria Americii* sunt menționate multe personalități istorice (în special lideri politici și exploratori), cele mai notabile exemple fiind Cristofor Columb, care apare atestat drept *Hristófor Columbu*, *Columbu* sau *Colombu*, Francisco Pizarro care este denumit *Franțiscul*

Pizar, Vasco da Gama, menționat în text prin antroponimul *Lascos Gama*, Marco Polo, atestat prin denumirile *Márcu Pávlu* și *Marcul Pável* și liderul mongol Ghinghis Han care apare consemnat atât ca *Ghengahis Han*, cât și ca *Ghínghes Han*. În prima parte a volumului I sunt menționați și oameni de seamă ai Antichității, cum ar fi *Iródot* (numele din text al lui Herodot), *Aristótel*, *Strávon* (adică Strabon), *Ptoloméi*, *Chíceron* (numele lui *Cicero*), *Xerxis* și *Alexandru* (antroponim care face referire la liderul politic Alexandru cel Mare).

În ultima parte a studiului asupra lexicului am prezentat câteva aspecte legate de formarea cuvintelor și de mijloacele de îmbogățire a vocabularului. Am remarcat un număr impresionant de cuvinte obținute prin conversiune, în special adjective provenite din verbe la modul participiu ca *slăvit*, *întunecati*, *slăbănogite*, *înghețat*, *lepădată*, *minunat*, *împodobită* etc., dar și numeroase substantive provenite din verbe la infinitivul lung ca *departare*, *îndulcire*, *răsplătire*, *răzbateri*, *mulțămire*, *pierdire* și *minunare*. Putem identifica și substantive provenite din adjective, precum *galbeni* (denumirea unei monede folosite în vechime), adverbe de timp provenite din substantive (ca și în cazul lexemelor *vara* și *iarna*, care în unele contexte capătă valoare adverbială) și adjective provenite din adverbe de mod, cum ar fi lexemul *răpide* (după cum se poate observa în sintagma *apă răpide*).

După ce citim *Istoria Americii*, un text care se remarcă prin tematica sa inedită și prin conținutul său fascinant, putem ajunge cu ușurință la concluzia că manuscrisul de față este o operă de referință a Iluminismului românesc. Această lucrare elaborată impresionează prin fluxul de informații, amplele pasaje descriptive, terminologia științifică folosită și subiectul abordat,

marcând un stadiu de maturitate la care a ajuns cultura românească scrisă. Lexicul din *Istoria Americii* este unul aparte și se caracterizează prin amestecul unic de arhaisme, regionalisme și neologisme. Mai mult decât atât, constatăm întrebuințarea în text atât a formelor arhaice, cât și a celor moderne pentru aceleași lexeme, cum este și cazul substantivului *fier* cu varianta sa veche, palatalizată *her* sau al verbului *să piardă* cu forma sa arhaică, iotacizată *să piarză*. Acest lucru arată faptul că documentul a fost scris într-o perioadă în care limba română literară se afla într-un plin proces de modernizare, sau, cu alte cuvinte, într-o etapă de tranziție de la stadiul vechi, la cel modern. Prin urmare, putem spune că manuscrisul de la Iași este un adevărat monument al limbii române literare și al literaturii române timpurii, dar și o mărturie a trecutului nostru și a modului în care se vorbea în Moldova acum două secole.

BIBLIOGRAFIE

A. Izvoare și lucrări de referință:

DE = Alexandru Ciorănescu, *Dicționar etimologic al limbii române*, București, Editura Saeculum, 2007.

DLR = *Dicționarul Limbii Române* (ediție on-line).

DA = *Dicționarul Academiei* (ediție on-line).

IST. AM. = *Istoria Americii, care s-au tălmăcit de pe limba grecească într-o noastră limbă moldovinească, de către mine Costandin Sucevan biv vel med(e)lnicer*. In Iași, la anul 1818, manuscris ce aparține Bibliotecii Centrale Universitare „Mihai Eminescu” din Iași.

TEXT GREC. = *Ἱστορία τῆς Ἀμερικῆς μεταφρασθεῖσα... Παρὰ Γεωργίου Βεντότη*, vol. I-IV, 1792, 1794.

TEXT ENG. = *The Works Of William Robertson*, in twelve volumes, VOL. VIII-XIX, London, 1817.

B. Literatură secundară:

Bîrjovanu 2021: Alexandru Bîrjovanu, „Contextul cultural iluminist al primelor traduceri de texte geografice în Moldova, la începutul secolului al XIX-lea”, în *Limba română*, Chișinău, nr. 5-6, anul XXXI, septembrie-decembrie 2021, p. 158-164.

- Bîrjovanu 2021: Alexandru Bîrjovanu, „Nume de personalități istorice atestate în textele din epoca premodernă. Antroponime în manuscrisul *Istoria Americii* de la Iași (Ms. III-23)”, în *Asachiana*, Iași, anul IX, volumul 15, 2021, p. 103-110.
- Bulgaru 2001: Maria Bulgaru, *Gîndirea iluministă în Moldova: opinii și realități*, Chișinău, Centrul Editorial al SM, 2001.
- Călinescu 1941: George Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1941.
- Chivu et al 1997: Gheorghe Chivu, Mariana Costinescu, Constantin Frâncu, Ion Gheție, Alexandra Roman Moraru, Mirela, Teodorescu, *Istoria limbii române literare. Epoca Veche*, București, Editura Academiei Române, 1997.
- Chiriac et al 2022: Alexandra Chiriac, Alina Bruckner, Iulia Elena Zup, Ioan-Augustin Guriță, Ana Catană-Spenchiu, *Re-Configuring Romanian Culture on its Way Towards Modernity. Romanian translation practice in the Age of Enlightenment (1770-1830)*, Konstanz, Hartung-Gore Publishers, 2022.
- Gheție 1975: *Baza dialectală a românei literare*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1975.

Gînsac 2017: Ana Maria Gînsac, *Practici de traducere a numelor proprii în scrisul românesc premodern (1780-1830)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.

Ivănescu 1980: Gheorghe Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea, 1980.

Munteanu 2005: Eugen Munteanu, *Etno-horonimia românească*, în „Analele științifice ale Universității Al. I. Cuza din Iași, Lingvistică”, vol. LI, p. 299-321.

Papadima, Ovidiu, *Ipostaze ale iluminismului românesc*, București, Editura Minerva, 1975.

C. Pagini Web

Website-ul oficial al Bibliotecii Onassis:

http://onassislibrary.gr/en/collection/items/29446_en/

CLRE - Corpus lexicografic românesc electronic: **<https://clre.solirom.ro/>**

The Cambridge Dictionary: **<https://dictionary.cambridge.org/>**